

Alemanak Parisen

(Germans in Paris)

Peillen Karrikaburu, Txomin
Faculté Pluridisciplinaire de Bayonne
Comte de Cabarus, 29-31
64100 - Bayonne

BIBLID [1137-4454 (1997), 14; 85-95]

Idazleak bere haurtzaroan, alemanek, bost urteez, Parisen okupatu zutenean, ikusi zituen jokabide eta ihardoki-penak kontatzen dizkigu: garaileen ganako begirune handia, Gestapo aleman polizia izilari eta frantses kolaboratzaileen Milizariari beldurra, haurrei irakatsi ixiltasuna, gerla denboran eta gerla ondorengo goseak. Erraten digu bere aita zenak Pariseren 1944.eko askapen hortan, nola ibili zen, ser egin zuen. Hiri nagusia azkenik bonbardatu zutenean alemanek bere haurzogunean gertatua eta bizitu zuenaren berri damagu baita Division Leclerc-eko tanketan espagnol erre-publikazaleen sartzeaz ere.

Giltz-Hitzak: Okupazio. Beldur. Gose. Bonba. Erresistentzia.

El autor cuenta las reacciones, comportamientos que pudo observar de niño cuando los alemanes ocuparon Paris: el respeto a los vencedores, el miedo a la Gestapo, a la Milicia francesa, el silencio enseñado a los niños, el hambre durante la guerra y en la posguerra. Narra la participación de su padre en la liberación de la capital. Vivió el último bombardeo de Paris en su barrio, la llegada de los republicanos españoles de la División-Leclerc.

Palabras Clave: Ocupación. Miedo. Hambre. Bomba. Resistencia.

L'auteur décrit réactions, comportements qu'il put observer durant son enfance pendant l'occupation allemande de Paris: respect pour le vainqueur, peur de la Gestapo, de la Milice française, silence enseigné aux enfants, faim pendant la guerre et l'après-guerre. Il nous raconte la participation de son père aux combats de la libération de la capitale. Il vécut aussi le dernier bombardement de Paris dans son quartier (Halles aux Vins) et l'entrée de nombreux républicains espagnols sur les chars de la Division-Leclerc.

Mots Clés: Occupation. Peur. Faim. Bombe. Résistance.

Urteak dira eta urteak ditut, horregatik Parisen nengoen Alemanek Parise okupatu zute-nean. Kondatuko dizuedana ez da liburuetatik ateratua bizitua ikusia eta entzuna baizik. "Gerla" bukatu zenean gurasoek apurbat argitua.

ALEMANEKIN LEHEN EZAGUTZAK

Euskal Herrian geunden, amarekin, 1940.an Parisen eta Frantzian alemanak sartu zire-nean. Armistizio baten trukean beste gudurik gabe, Frantziaren erdiaz- Atlantikaldekoaz eta Iparitsas aldekoaz- jabetu ziren alemanak. Frantziaren beste erdia, mediterraneu aldea Vichyko eskuindar gobernuaren eskuetan utzi.

Geu "Frantzia aske" hortan geunden Zuberoan; aitarengana Parisera sartzeko, ordea, eskualde okupatura igaro behar. Bearnoko Puyoon zegoen muga. Han trenez aldatu ginene-an lehenbizikoz *Wehrmachteko* soldaduak ikusi genituen.

Ederki jantziak ziren "etsaiak" eta bereala, frantses soldaduen jantzi zarpailekin ikusi bainuen osaba "gerlara joaiten", erkaketa egin nuen. Oso gurbilak ziren soldaduak eta begi-runez zuzentzen zitzaizkigun. Bearnesek esan ziguten austriarrak zirelako hala zebiltzala. Geltokitik kanpo gudarien kamioi ederrak lerroan ikusten nituen eta gogoan neukan nola fran-tses "gerlariak" zaldiz tiratu gurdiekin joan ziren. 1941. ko udazkena zen.

Esaten zenez *Wehrmachteko*ak ez ziren bakarrik arropazko-soldadu hutsak baina non-bait gudari on eta beharbada frantsesak baino hobe. Hain zuzen paristarrek alemanen hezie-ra hori miresten zuten eta frantsesek horren ezaz galdu zutelako iritzia zabaldu zen.

Niri ez zitzaizkidan ongiegi hezi horiek larregi gustatzen eta pitinbat izutzen ninduten altzairuzko kasko astunekin, bota beltz handiekin, "antzara urratsean" martxak egiten zituzte-nean. Zirrara horrekin, helduek bezala hurrek,garai hartan, ez genuen ikusten noiz joango ziren alemanak Frantziatik.

Naski Zuberoan geundeno, goiz guziz eskolan Marseillaise-a kantraraziz, hirukoloretako frantses ikurrina altxatuz uste genuen frantsesek, egun batean, "boxak", "les boches" Frantziatik kanpo botatuko zituztela. Ez dakit nola ideia hori buruan sarturik, Errolan bezala mendietan ez zirela igaroko alemanak, uste izan nuen. Haur ideia hori Parisera sartzean galdu nuen: bai benetan Frantziak gerra galdu zuen.

Orduan, Pariseko eskolan alemanerazko bi hitz ikasi genituen, alemanen gaintasuna nondik zetorren erakusten zutenak: *Arbeite!* Lan egin! eta *Schnell!* Laister! Arin! Denbora haietan zen, jende horiek Europako langile langileenak agudoenak zirelako, mitoa hedatu. Egia da ere alemanen garbitasuna ere haien aldeko onespeneren laguntzailea izan zela. Orduan alemanen zuzentasuna baizik ez zen paristarren ahotan, "Les Allemands sont corrects".

Garai berean, Pétain mariskalak ziolarik, alemanak errespetatu behar zirela -guda gal-duaren etsipenarekin- jendeak harekin bat zetozen eta alemanen jabetasuna onartzen zuten.

Parisen beste aleman mota bat ere ikusten genuen, *Wehrmacht* armada arruntari lotua eta haren zaintzeko kaletan zebilana: *Feldgendarme* izeneko guda zaintza; horiek gogoko genituen. Umeek ez genien beldurrik. Karriketan patxadaz ibiltzen ziren. Esan zigutenez justiziaren zaintzale hoberenatarik ziren. Aleman eta frantses gaizkigileen izutzaile; frantses hiri-zainek baino beldur gehiago zematen gaiztaginei. Gizon haiek jantzi berdegrisak zituzten soldaduen gisa, bota beltzak, altzairuzko kaskoa, baina lepotik katina batetik dilindan meta-lezko xafra zeramaten, beren lanpidearen izen eta gudari zenbakiekin.

Aleman, jabetasun horren erdialderaino gure inguruan ez zen dudatzen denetan garaitzen zutela: Poloniaren gairi "txango batean" Errusiaraino iritxi zirenez gain. Gehiengo isila Parisen haien alde zen. Parisen *WaffenSS* ik ez ikusiz eta Hitler ahaztuz jendea sorgortzen hasi zen eta Pétain salbatzailearen gan sinesten. Hasieran, erresistentzia baldin bazen ere ez genekien bazela. Iparr Afrikako alemanen porrotak jakitean, ordea, Wehrmachtaren garaipenei buruz, zalantza batzu sortu ziren.

Zinea eta batikbat "Actualités" delakoetako albisteek asko lagundu zuten aleman okupatzailearen irudi onaren finkatzen. Gure josteta bakarra zinea izanki, ilean behin, pantailan ikusten genituen –eta nola ez sinits– komunisten itsuskeriak: gizon andereak zintzilikatuak, bide ertzetan lerroan hilak. Ez genekien osteria ez gurela frogarik, erakusten zizkigutenak, nork hil zituen jakiteko. Gero, aleman guda tresneriaren erakusketa harrigarriak haiei bihurtzeko kementa galerazten zion bati baino gehiagori.

Azkenean etsaia nor zen ez zitzaigun gehiegi ageri, zinean ikusten genituelarik L.V.F *Légion des Volontaires Français contre le Bolchevisme* (Frantziako Division Azul) delakoan Errusiako balentriak. Nola zitekean alemana etsai paristar gehienak aurka ez zirelarik, eta mordoxka bat haiekin lankide, edo "kolabo".

GURE ETXKO BI ALEMAN BISITARIAK

Behin aleman soldadu batek, hobeki esan ofizial batek, gure etxebizitzako atea jo zuen. Bakarrik nengoen. Apur bat harritua gelditu nintzen. Frantses on-onean galdetu zidan hemen bizi zenetz Ariztia jauna? Nik ez nekiala. Alboan bizi zena Clidat anderea zela baizik. Orduan atea zerratu nionean alboko atea jo zuen. Aitak egun hartan azaldu zidan nola andere horren laguna Ariztia izeneko euskaldun notarioa zen.

Aleman kapitain horren bisita handik hamar urte ulertu nuen. Paisanoz jantzia etorri zitzaidan aleman kapitaina. Karl Bouda euskaltzale ospetsua. Bazkal aurrean euskaraz galdetu nion " Ez da lehenbiziko aldia etxe honetan sartzen zarela, ez?" eta harek inardetsi "Bai, bai etxe hau arras ongi ezagutzen dut Maddi Ariztia, nire Sarako euskal erakaslearen semea, hemengo alde ibiltzen zelakotz".

Bisita horrek Ariztiatarrei ez zien inolako kalterik egin. Bigarren aleman bisitariak gure auzo altsaziar andreari, berriz, gerra bukatzean istilluak ekarri behar zizkion. Jadanik kondatu dudana legez, Parise askatu ondoren, "politika garbiketa" bat izan zen eta zuriketaz hortaz idatzi ukan dut. Bizitu nuenaren azaltzeko hona zer idatzi nuen:

"Txomin Peillenek gogoan du nola emazte bat dotore jantzia, etorri zitzaion esanaz Seguru asko aleman soldaduak ikusi dituzu Pascos jaunaren andrearen etxean sartzen ez da?

Aitortzera nindoala aita sukaldetik azaldu zen eta inardetsi zion:

"Zoaz hemendik! Pascosen andrearen alde agertuko naiz ni, zuzen osoa baizuen bere iloba altsaziarraren ikusteko".

Aitak esan zidan andere hori, hurbileko kalean " Cardinal Lemoine"n, altsaziarraren salpen berdinak egiten zituela, eta "Saint Germain" bulebarrekoak konpetentzia egiten ziolako, ez zuela besterik asmatu, haren galerazteko. Jakin behar da alemanek Altsazia, *Reich*-ari, Baden landerari itsasi zutela. Altsaziako gazte guztiak, bortxaz, Wehrmachtan sartu, beraz iloba hori aleman jantzietan etortzen zitzaion Parisera bisitatzera.

KULTURA BIZITZA ALEMANEN MENPETASUN GARAIAIN

Margolari, idazle, abeslari eta beste ez ziren garai hartan artista lanetik gelditu. Halatan ere alemanen jabetasuna amaitu zenean konduak eman behar zituzten. Batzuei lanean jarraitu izatea leporatu zitzairen, baina gaizkiago erabili zituzten aleman hutsen aurrean abestu, musika egin zutenak; halaber alemanekin negozio egin zutenak.

Idazleak batikbat segituak izan ziren alemanen alde agertu zirenean, batzutan fusilatuz, bestetaz giltzapean edukiz. Batek edo bestek Frantziatik Espainiara edo Hegoa amerikara ihes egin zuen eta Brasillach-ek bere buruaz beste egin. Erran nahi du horrek guduka gorrietan "Gai-Paris" delakoak iraun zuela, dirudunentzat eta aleman batzuentzat, bederen.

Gure etxean ez genuenez geroz ez dirurik kontzertu batean sartzeko, ez eta irrati baten erosteko etxean, musika sinfonikoaren deskubripena Wehrmachteko talde bati zor diot. Ostegunetan eta igandeetan Luxembourg jauregiko lorategian, kioskoan kontzertua ematen ziguten. Musikaldia lorategi guztian entzuten genuen. Halaxe kartelean idatzita zeuden ereserlariaren izenak ikasi nituen, Schubert, Schuman, Beethoven eta Wagner. Azken hau, batikbat, zuten ematen kobre eta guzti.

Ez dut erran nahi ez zela garai hartan aurkazo kulturarik egiten. Ez genekien, oster, ideologia karga zeukala "Les Visiteurs du soir" pelikulak. ; apurbat ulertu genuen, orduko gizarte egoera hitsarekin zedozer zeukatela ikusteko Chaillot-eko jauregi antzokian ikusi genituen "Jeanne d'Arc" eta "Sokratesen heriotza" antzerkiek.

Askoz beranduago, azken bi urteetan (1943-1944) irratia zeukaten errusiar txuri batzuen etxera joaiten ginen Londresko irratiaaren entzutera. Frantses eskuindarrek nahas-estallirik nekez entzuten zen, baina Errusiako frentearen benetako berriak hartzen genituen, gero erresistentziari zuzendu "mezu berezi segretuak" perpaus poetikoz eta komikoz emanak.

Orduan hasi ginen paretean lotutako mapamundu batean, ixkilinbadun ikurrinekin, aliatuen armaden aurrerakaden jarraitzen. Honela geografia ikasten genuen. Alemanek inposatutako mugak zekarralako geroago bota genuen mapa.

LEHEN GAITZESPENAK

Lehenbiziko mirespenen ondotik osaba Allande Alemanian preso edukitzen zutelako berriak ilundu gintuen. Harengandik hiru ilabetero frantsesez idatzitako eskutitza hartzen genuen irekia eta geuk erantzuten formulario batean. Orduan nuen ikasi alemanerazko bigarren hitz zerrenda "Kriegsgefangenen Nummer" alegia "Gudu atxilotu zenbakia".

Aitak alemanen ganako zeukan mesfidantza ez genuen gerra bukaeran baizik ulertu. Ez genekien, orduan, zorionez, ostatura "lagunekin kartetan aritzera" joaiten zelarik, Fossés Saint Bernard-eko kalera, komunista *F.T.P. (Francs Tireurs et Partisans)* delakoekin harremanak zituela. Aitaren aholkuek, naski, funtsa bazuten: hala nola euskaraz hitzegitea debekatu ziolarik amari kalean, bestelan kanpotartzat ginatekelakoan arrestatuko baiginduzten, judu, polako, ijito, ingeles, hungariar, txekiarrekin zegiten legea.

Beste aholku batzu ere eman zizkigun aitak, nola ibili alemanekin, frantsesekin kalean, eskolan. Hitzegiarri kasu egitea "boche" gaitzespenezko izenaren ez erabiltzea iñon eta holako.

Gure senitarteko bati, bere euskal deituraren gatik gertatua gogoan geneukan. Jaiotzez Larrainekoa zen Elixabe andrea, amaren gusina. Andere hori Pariseko Fénelon neska lizeoko zuzendaria zen. Neska tzar, zirtzil, gaitza lizeotik kanpora bota zuen –orduan eginkizun zen– besteetara joan zedin. Neskaren ama “aleman batekin ongi zenak” salatu, alegia euskaldun zuzendariak izena aldatu zuela eta Elie Schwab judu bat zela.

Halatan ere epe bat eman zioten frogaz zezan idazki bidez ez zela hala. Doidoia Larrainerik bidali zituztenean bere eta guraso, arbasoen, sortzeko agiriak salbatu zen, Elixabe andrea.

Geroztik ere jakin dugu, alderantziz, milioi denuntziaz goiti izan zela frantsesek. Gestapo delako polizia eginik. Bai, alemanez baliatu ziren batak eta besteak, kosturik gabe zein senarraz, zein emazteaz, gurasoez askatu nahian, salerosle kidea giltzaperarazteko, auzo nazkagarri bati, irakasle zorrotz bati mendeku hartzeko. Gerlaren ondotik alderantzizko ideologiaren estalkiz, ikusi dudanez eta gorago kondatu dudanez, berdin saiatuko dira asko.

BELDURGARRIENAK

Gestapoaz mintza gaitezen. Izen beldurgarria. Alemanak joan eta gero jakin genuen nazien polizia izen horrek zer erran nahi zuen: *Geheime Staats Polizei* segetretuzko hirizaintza hortaz jantzidunak, gudarai arropadunak bazirela bagenekien, baina paisanoz zebiltzanak egoiteak izutzenago gintuen.

Gure Pariseko hogeita hamar pisutako etxetzar hartan Gestapoko bat geneukan. Etxeko bizizaleek “egoiliarrek” gaitzizen bat eman genion, ezkerra baizen eta beti ezkerreko patrikan eskua sarturik zebilelako “poche gauche”. Uste genuen ezkerreko poltsiku hortan arma beti eskuan edukitzen zuela.

Laister jakin genuen Gestapoko haien artean frantsesak ere zeudela. Haien “lan moldeak” ere ezagunak ziren salakuntzatik abiatuz, atxilotzeraino. Presoak torturatu ondoren ez zela auzitegitik ez epaitegitik pasatzerik, atxilotuen gehien azkena –bitartean ez baziren hiltzen– bi tiro buruan.

Ez genekien, ordea, Alemaniara eramaten zituztenean deportazio leketan zer gertatzen zitzairen? Frantsesek eta alemanez idatzitakio kartekek noiz eta zein izan ziren fusilatutako terroristak abisatzen ginduzten. Erresistentziaren lan handiena sabotaia eta aleman armadaren zelatatzea izan zen., baina denak mehatxupear gunden.

Euskara kanpoan ez erabiltzeko aholkuaz kanpo, aitzak bi anaiei gaineratu zigun ez zela aleman militarren ondotik igarotzean parrez edo irriz hasi behar. Aleman edo frantses multzo bat zegoenean karrikan, edo plazan haietara ez hurbildu. Berdin frantsesekin kalean: norbaitek alemanen gaizki esanka hasten bazen isilik egon. Norbaitek kanpoan haienganako iritzia eskatzen zuenean zozoarena egin. “Je ne sais pas” erantzunaz. Halaber eskolako lagunekin artoski eta xotilki ibili behar zen. Genezkien ingeles edota amerikarren aldeko berri onak ez aipatu. Ez nekien orduan atsotitza “Haurrak etxean entzuna, kanpoan darasa?” Ez zen ordea garai haietan asmatu, diktatura guztiek egiten dutena, hala nola Maok, eskoletako haurrei gurasoak eta senideak sala zitzaizten, eskatzea.

Vichyko gobernuak Lege Biltzarra suntsitu ondoren, Frantzia ez zen gehiago errepublika izan baina estadia “l’Etat Français”. Pétain mariskala, hamalauko lehen gerran ospetsu eгина, burubakar jarria, eta Laval lehen ministro fazista hartu zuen. Hasieran etxeetan, gure etxean behintzat ez, Pétainen argazkia bazegoen; eskola guztietan berdin.

Aitak begi txarrez ikusten zituenak, propagandako ahohandiak, frantses alemantzaleak ziren batikbat. Irratitik hitzegiten zuen fazista amorratuak ziren Jean Herold-Paquet eta Darnand frantses “*Milice*” delakoaren antolatzailea.

Vichy-k milizia bat sortu zuen, alemanen laguntzeko, frantses erresistentziaren borrokari bihurtzeko. Miliceko gizonak urdinez jantziak, txapela buruan, zizpa sorbaldan ibiltzen ikusten genituenean beren aurpegi latz eta jokaera fanatikoek bildurtzenago ginduzten alemanenak baino. Auzoko etxaguntza batean bulebarrean holako guda-abere bat, gudari karikatura, maiz ikusten genuen.

Milizia hortan eskola gutxiko edo gabeko gazteak, lanpiderik ikasi ez zutenak metatzen ziren, baita benetan antikomunista zirenak ere. Gerra bukatu zenean miliziako gizon asko fusilatuak izan ziren, hasieran epairik gabe, gero armadako epaitegiek ez zituzten hain gogorri epaituak.

Miliceren urrezko garaian ere aurrean aipatu L.V.F. a Errusiako gudalekura joaiteko sortu zen, baina jendeek begi hobez ikusten zuten kanpora gudu egitera joaiten zirenak ezen ez eta frantsesekin sartzen zirenak.

Laister beste arrazoin batek jendea Vichy eta Pétain eskuindar gobernuaz urrundu zituen S.T.O. sistemak. Hitlerrek Errusiara borrokatzera benetako aliatuak eramateko, frantses soldado presoak askatuko zituela hitzeman zuen baldin Frantzia Alemaniaren ondoan anglo-amerikarrei eta errusiarrei gerra aldarrikatzen bazuen. Frantsesen ezezkoarekin eta nolabait L.V.F. taldea ez aski iritzi Hitlerrek Vichyri eskatu zion bostehun bat mila langile bidal zetzan bortxaz Alemaniara, hango fabriketan lanean aritzeko. S.T.O. edo *Service du Travail Obligatoire* hori zer zen, umeak izan arren, ulertu genuen.

Bereala jakin genuen gazte batzu izkutatu zirela, besteak Espainaren zeihar Ipar Afrikako armadetara joaiten saiatu.eta erdiek amor eman. Amoremaile eta Alemaniara joaile-en artean Messerschmidt guda-hegazkin lantegira joan zen, geroago eta ez hain aspaldi, Frantziako alderdi komunistaren buru izan zen Georges Marchais.

Aleman zerbitzuari ihes egiteko Lorraine Bentaberriko gure lehengusu Pierre, Otxagabian gorde zen, gero Iruinerako bidean arrapatu zuten eta Miranda del Ebrotik, Urberoagara preso eroan eta frankistek gari zaku baten trukean Ipar Afrikako “France Libre” koei saldu. Gazte asko “*maquis*” gerrilletan sartu ziren Espainia urrunegi eta Alemaniara ez joaiteko“.

Actualités tan, zinean ikusten genituen S.T.O ko langileak tren leihoetan kantuz eta irriz Alemaniara joaiten.baina montaia ote zen Milicekoekin egina? Noski, batzuk,kontratu batekin eta diru egiteko itxaropen faltsurekin joaiteak, alaituko zituen.

Parisen alemanek frantses “kolabo” franko zeukaten. Gazteen biltzeko gendarmeak erabili zituzten. Baina bilketa izugarriagoa gertatu beharra zen. Milice eta frantses poliziaen laguntzaz Pariseko txirindulari lekua “Le vélodrome d’hiver” juduz bete zuten. Milicekoek deportazio lanean alemanen laguntzaile izan ziren: azkenik Touvié kasua Lyon en epaitu denak darakusa.

Bazuen, ordea, urtea juduak jantzieta izarra josirik zebiltzala. Izarrean “juif” idatzia zen. Gauzak ez ziren hain bakunak izan; jende askok judu haurrak edo helduak gorde zituzten, gurasoek batzutan Espainara ihes egin nolabait Hitleren *Mein Kampf* liburua seriotan hartu zutelako. Bestetzuk aspaldian edo berriki frantses hiritar zirenek ezin zuten sinetsi Frantziak alemanak utziko zituela haien hola eroaitera eta egin zen.

Gure auzotegian bi kasu bitxi ikusi nituen. Aleman garai guztian. Bata andre txiro bat, polakoa, izarra jantzetan ibiltzen arrestatua izan gabe; besteak Pariseko "La Tour d'Argent" jatetxe ospetsuaren alboan zegoen antikuario etxeko anaia juduak, beren dendan egon zirenak besterik gabe. Gure etxeko Fridman, bi frantses polizien artean joan zen eta ez genuen gehiago ikusi.

Garaiko alemanzale egunkarietatik kanpo, bagenuen berriz beste irakurgairik hegazkinak botatzen zituzten berripaperen bidez. Pentsa dezakezuenez, irakur eta erretzen genituen; horregatik buruan baizik ez ditut gorde, itxaropen paperak.

Alemanak direlako gaurko gai, ez ditut geroago ezagutuko ditugun amerikar, australiar, espaniar, euskotar, indiar, kanadatar, zelandiar eta besteak aipatuko, nahiz haiek zituzten gehienbat alemanak garaitu. Aleman jabetasun denboran osteria hiru garai dakusat. Lehenean etsipenezko alemanzale garaia 40-41 etan, bigarrena zalantza garaia 41-42 eta gero Afrikako aliatuen garaipenekin, Stalingradekoaren ondotik, itxaropena eta alemanak etsai bezala ikustea.

Gerraren azkenetan, guretzat, umeentzat alemanen joaitea ongi jateko, ongi janzteko, ongi berotzeko ametsa zen. Bitartean eskoletan zorriak eta etxeetan arkakusoak bildu genituen.

JATEKO BORROKA ETA BESTE

Xehetasunetan sartu gabe jakin behar da garai haietan Alemanek Frantziako ekonomia hustiratzen zutela. Haien soldaduentzat zoatzen gurin, esne, barazki, ardo okel onak eta geuretzat janari kartak sellotxuekin jarri ziren. Erdi goseak irudimen ematen du eta bilatzen zen "ticket" ik gabekoak aurkitzea, txerri oinak, txahalburuak, kalloak. Gero agertu ziren "ersatzak" kafe orde ezkur errea, arrain hondakinez egindako pateak, xaboin meheak, zurrezko oinetakoak, kartoiezko "larruak", asukre orde sakarina eta holako.

Alemanaldi hasieran Euskal Herritik janariak hartzen genituen, txerriki, babarrun eta patata, baina 42 tik goiti ezin. Orduan inguruko baserrietara joaiten ginen, kola egitera bai arrastiri osoko kola entsalada baten erosteko. Eskola jai egunetan umeak barazki legortu erosteko kola egitera Samaritaine saltetxe handira joaiten ginen.

Berrogeita biau kobre beharra zutela eta alemanek ardo botoila trukean hartu zituzten Jendeek kobrezko ontzi eta oheak eman zituzten. Geroago berrogeita hiruan ardo eta alkoholak alemanei erreserbatu ziren distilatzerara emanaz Errusiako hotzetan aleman kamioiak izoztu ez zitezen.

Berotzea beste kezka bat zen eta izkutuan Parise inguruko oihanetara zuhaitz ihar, ez lodiegien, moztera joaiten ginen aitarekin. Ekaitz egunetan hiriko zuhaitz adar hautsiak biltzen genituen eta zuhaitzeko azala supizteko erabiltzen. Ikatz oso urria zen eta txarra, ezen ona Alemaniara joaiten baizen hango gerra altzairugintzara. Halaxen negu oso hotzak izan ziren eta etxean hotza ezaguturik eskuak azkordinez eta aurpegiak inarduraz beteak genituen.

Bitaminadun barazki eta fruta gutti genuen Alemaniara joaiten zirelako. Abitamosia ekiditeko bitamina pastillak hartzen genituen. Halatan ere azken bi urteetako janari txar eta urriak zirela bide –Alemanak joan eta– ni ospitalean hiru ilabeterako sartu nintzen. Janari urritasunak gerra amaiturik ere jarraitu zuen bi urteez. Geuk, gure haur ametsa, oparotasuna, bizi erraza aliatuen sartzearekin etorriko zelakoa, itzali.

PARISE ALEMANEN GANDIK ASKATZEN.1944. KO AGORRILAN

Aliatuak Parisetik laurogei kilometrotan zeudela alemanek hiria utzi behar zutela famatu zen. Jakez Praud geure bretoi lagunak abisatu gintuen hortaz eta iruzkinkan ibili ginen Boulevard Saint Germain-en gure bulebar hutsaren erditan: laister berriro ongi jango genuela.

Egun hartan Pétain eta alemanei zintzo egotea zin egin zuten funtzionarioei bizikletak banatu zizkieten: aita bizikletarik gabe itzuli zen etxera. Biharamenean Pétain-ek Pariseko Udal Etxe aurrean hitzaldi bat eman zuen eta plaza jendeez beltz-beltza zen. Handik zortzi egun, omen, jende berdinek De Gaulle goretsi behar zuten.

Aita lauzpabost egunez ez zen etxera azaldu. Paristarrek alemanak ez zirela joan nahi jakin bezain aguro jazartu ziren. Pariseko hirizaintza, ongi armatu berria, erresistentzian sartu zen. Amak lehen egunetik erran zigun isilik egon behar genuela aita ez bazen etxera sartzen. Etxeko burgesek beren baserrietara ihes egin zuten.

Goizetik kalera anaiarekin lagunenean ikustera jaitsi ginenean bulebarra iskanbillatsua zen. Gure etxetik berrehun metrotan bi platanondo egoitzi zituzten eta galtzada erdira botatu. Aurrean bi berebil katxarro zahar ipiñi, ohe tzar batzu.

Hurbiletik ikustera joan ginen. Gizon batek galdetu zigun ea ondar zakurik genuenez barrikadaren sendotzeko? Guk baietz goiko pisuetan zeudela, suemaike bonben iraungitzeko. Ekarr! Eta ume mukizuak igo ginen seigarren bizitzetara. Bakoitzak ondar zorroa bizkarretatik kalera harroki jaitsi. Etxean gelditu ziren gizon apurak ez ziren agertu. Elektrikazko berebil batean kargatu genituen eta barrikadan deskargatu.

Forgonetan ibiltzeko atseginaz, barruan egon ginen. Saint Louis uhartera doan zubia igarotzera gindoanean, katedralaren aldetik aleman ametralladora tiroak entzun ziren. Forgoneta gelditu zen eta haren jabeak besotik hartuta kanpora jaurtigi gintuen. Ez baginen etxera sartzen ipurdian emango zigula.

Hamabi urteak nituen. Etxera erretiratzean ez genuen harrera ona izan lohian ihaloskatu txerriak bezain zikin azaldu ginen arropa eta larru. Amak bilusik jarrita, garbi gintezen eskatu zigun. Aita egun hartan ez zen etxera sartu.

Bigarren egunean teilatuetatik barrikadako eta karriketako gizonen eta gazteen aurka tiroak entzun genituen. Orain Sarajevon, snapper izenaz ezagutzen ziren frankotiradorei "tiseurs des toits" esaten genien. Gure bulebarraren eta Poissyko kalearen izkinan zegoen ate batetik ikusi genuen gizon bat ateratzen laisterka. Ondo jantzia, argala. Kaletik tiro bat bota zioten. Han berean odol ixtil baten erditan, hedailo erori zen. Auzoko atezain batek suil bat urez odola garbitu zuen. Gorpua komisaldegiruntz eroan zuten hiltzaileek. Aspaldian zelatazen zuten teilatu tirokari traidore bat zela esan ziguten.

Egun hartan gure barrikada ederra kendu behar izan genuen, alemanekin hitzarmen bat, sueten bat sinatu zela, famatu zelako. Agian, zorionez kendu genuen, ezen handik ordubete urrunean Maubert Plazatik honuntz Tigre tanke itzela galtzadan agertu baizen eta bi tigrekume tanke espaloietan. Tiroak hasi baino lehen laisterka etxeko ate lodiazen atzean itzali ginen eta norbera bere etxebizitzara erretiratu.

Eguna kanpoko tiroketa, kanoi eta amitralladoren karrasken artean joan zitzaigun. Ama nigarra begian. Aita nonbait hor kanpoan borrokatzen. ari. Etxetik ez irtetzeko, aste guztiko ogi banaketak erosi genituen gorritu, oihal zakuetan sartu.

Aita laugarren egunean edo azaldu zenean Mauser aleman arma bat zeukan esku batean eta bestean burdin-suil baten barrenean "mirarizko gurin plaka" ederra, urteetan ikusi ez genuena. Aita izerditan zegoen. Nolzapait laisterka ibilia. Geroago, haren lagun batengandik

jakin behar genuen Pariseko prefekturan, lagunekin, aleman tankeek setiatua egon zela. Handik mezulari sei lagun ateratu ziren: tankeen tiroek bost lagun hil zituzten –eta haien ize-nak Saint Séverin lorategiko burdinsare batean irakur zitezkean– aita ostera kirolzale eta korrikalari ona salbatu eta mezua egin.

Egun berean aita borrokara, itzuli zen. Albiste nahasiak zetozen edonondik. Jadantik jazartuak irratiaz jabetu ziren.eta “famak” utzirik albisteak izan genituen.

ERREKO AL DUTE PARISE?

Irratiaren bidez jakin genuen Hitlerrek Von Choltitzi generalari su eta dinamitzak Parise suntsitzea agindu ziola. Sektoreko *F.F.I. (Forces Françaises de l'Intérieur)* erresistentziakoek, gure auzunea zartarazi behar zuen dinamita kargak Medicisen Luxembourg eko jauregian zeudela.adierazi ziguten. Bizien salbatzeko, etxeko sotoetara jaitsi behar genuela.

Lurpera jaitsi ginenean deskubritu nuen etxean “gizonak” bazirela ezertan sartu ez zirenak, gu baino izutuago zirenak. (Gurekin gorde zen bat, nondik ez dakigu, Askapen Egunean apur bat fantasia zuen militar arropan ikusi genuen).

Sotoetara jaitsi genuen elektrika hari luzea kanpora zihoana, irradi bat ipiñi. Egun osoa halan igaro. Gauaz etxebizitzetara itzuli. Biharamunean beste egonaldia izan genduen.

Lurpean bizitzeak ez zuen iraun. Noruegako Nordling kontsularen arartekotasunez Von Choltitzek erabaki zuen Hitleri ez obeditzea. Egia da, Pariseko jazarpen ustegabeko horrek, aliatuak bortxatu zituela, lehen bai lehen, Pariseruntz joaitera, Vartsovian gertatua Parisen agi ez zedin. Gainera Von Choltitzek Pariseko Wehrmachtaren errenditzea sinatu zuen. Bereala. Hitlerrek, horiek jakinik, alemanaren familia fusilarazi zuen.

Nahiz ez ziren frantses soldaduak aliatuen artean gehiengoan, Leclerc gudataldeko tankeak ziren lehenik Parisera sartu. Aita ez zen egun hartan etxean. Amarekin bi anaiak Rue Mongeraino joan ginen askatzaileen tankeen ikustera. Ondo oroitzen naiz nola hor zegoen tanke batera igo eta soldaduari galdetu nion nongoa zen. Harek erantzun Maulekoa. Amak euskaraz galdetu zionean, harek erantzun espaniola zela. Geroztik jakin dut tankeetako gizonen erdiak espaniol errepublikanoak zirela.

Egun eder hartan ez genuen harekin hitzegiteko asti gehiegi eduki, teilatutik tiroka hasi zitzaigun, norbait. lhes egin genuen. Tankeetakoeke ordea ez zekiten nondik tirokatzen zen eta inguruko behe leihoetara tiro egin zuten.

Ez zen, ostera, Pariseko alemanen errendatzearekin dena burutu. Beldurra geneukan SSak birhartzera bidaliko zituztela. Aita etxetik galdu zen eta etxean ez zegoen gau batez, airezkoen alertak jo zuen. Pariseren Askapena ospatzeko bezperan, hamarrak aldean, aleman hegazkinak entzun genituen.

Suemaile bonba bat gure etxeguntzako patio txikira erori zen eta denbora berean apur bat urrunago hauspo bonba bat. Batbatean ondorioz gure logelako leihoa ireki. Anaia erdi ametsetan oihuka hasi. Stalingrad! Stalingrad! Jaiki eta jantzi ginen. Amak bitartean maleta bat janariz, diruz eta jantzi batzuz bete zuen, kanpoan oihuka ziotelarik *Tout le monde dehors!!* Denak kanpora.

Kanporatu ginenean “*La Halle aux Vins*” Ardo Merkaturak gaua argituz, sutan zegoen. Ama, anaia eta hirurok Maubert plazaruntz abiatu ginen. Laister alertaren azkena jo zuen sirenak eta geu maletaren gainean jarriak ginenak, zutitu eta beste gabe etxera itzuli.

Biharamunean aita azaldu zen eta katedraleko kanpaiak, aleman garaian isilik egonak, bere doinu baxuaz, Parise hiriaren askapena luzaro jotzen eman zen.

Handik bospasei egun gure gurasoen lagun batzuen ikustera joan ginen. Beren etxea bonba batek joa izan baizen. Ahalgetuak, lotsatuak ziren, beldurtiak baino. Senar-emazte horiei amodioak jokutria egin zien, ezen bi bonba haundi etxe baten gainera erori zirenean, haienean gertatu zen. Zirraren zirrarez maita jokoan elkarri loturik gelditu ziren eta halaxen, ezin bereiziz, ospitalera eroan zituzten. Haientzat hau izan zen arazoa, ez beren gela baten lekuan hamar metro gorako zulo sakona edukitzea, ez eta erdi gor egon zirela.

Bai ez zen goizegi ospatu behar alemanen joaitea. Ospatzeko ardoak ere erre zituztela-ko eta bi urtez ere beste arrazoin batzuen gatik gaizki jaten jarraitu genuelako.

ASKAPENA ETA GERO ZER?

Aprobetxategien garaia hasi zen. askapen edo "*libération*" delakoarekin. Sekulan arma bat hartu ez zutenak eta Mitterand-en gisa Vichy ko fazistak ongi zerbitzatu ondoren, azken urtean zerutik "jaitsgailuz" agertu ziren jende txuri-txuriak, alemanzaleen garbiketan bizienak, amorratuena. Garai batean Pétain-i txaloka ibiliak, fazista ezagunez mendeatzen hasi ziren, baita lehen gerlako pétainzale soldadu ohien persegitzen ere. Alemanekin ibili ziren neskattila eta andreak kamioietan erabiltzen zituzten buruko ilea soil mozturik, jendeari erakusteko, eta haizearekin aldatu ziren haizeburuek tu egin zezaieten aurpegira.

Askapen Garaiko garbiketa, "*l'épuration*" hasieran batzutan itsua izan zen. Orduko gorri batek idatzi du hogeita hamar mila gizon eta andere hil zirela. Gero epaitegiak jarri ziren eta horiek nonbait beste hamar mila bat. Denetara "garbiketak" frantses Iraultza Haundiko terroreak baino hiru bider gehiago hil?

Orain eriotz penaren aurka diren askok, normaltzat hartzen dute gertaera hori. "fazisten galeraztekoa baizen". Nire ustez erresistentziako batzuk fazistei jasandakoen ordaina egin nahi izan zuten. Halatan ere ideologiazko kolaboak gehiago epaitu eta gogorkiago epaitu ziren ekonomiazko kolaboratzaileak baino.

Gutun batez, osabak abisatu gintuen aliatuek Alemanian askatu zutela; Parisera itzultzen zela. Goiz batez lizeora joaiteko orduan, atezainari galdezka ikusi nuen. Egun hartan ez nintzen klasera joan. Osaba bere betiko soldadu arropa zarpaila zaharkituarekin nenkusan. Atea ireki nion. Euskaraz hitzegin zidan eta ulertzen ez nuela inardetsi nion. Amari galdetu zion zergatik ez nuen euskaraz hitzegiten? Bai, Alemanian egon zen harentzat, Etxahun Irurirentzat bezala, Frantzia -Alemaniaren aurrean bilustu zena, eta "semeak" erabat etsaien eskutan utzi zituen- ez zen gehiago beren ama. Alemaniatic sartzean Etxahunek "presone-
ren kobra" hau idatzi zuen.

Aski sufritüz nik hainitzetan
desir nūkean hiltzia
ez bazündüdan hain maite üken
oi! Ama Eüskal Herria.

AZKENEAN ZER?

Banuke garai hartako besterik idazteko. Garaipena ez zen frantsesena izan, aliatuena baizik. Ez ginen hortaz konturatu Parisen, paristarrak jazartu zirelako, baita Leclerc-en "frantsesak" aurretik sartzen utzi zituztelako ere.

Alemanen aldeko iritzia haizea bezala aldatu zen. Hasierako alemanak, ahapetik geroa-go eta gehiago "boche" gaitzizenez aipatzen hasi ginen: mirespenetik susmora, susmotik gorrotora igaro zen orduko gehiengo isilaren iritzia. Aho handikeria horiek handik urte eli baten buruan aldatu egin ziren, beren herrian alemanek, Frantzia hexagonokoek baino pizkorrago, laisterrago burua altxatzen zutela, ikusirik.

Hexagonotarrek, frantsesek beren zulotik ateratzeko amerikarren Marshall plano batez balliatu behar izan zuten. Aitzaki bilatzen ibili da, alegia alemanei oztopo egiteko trenbideetako erresistentziak errail eta geltoki gehienak sabotatu zituztela, baina Alemanian ez zeuden hobeki. Gero esan da alemanek Frantzia hustiratu egin zutela, baina Alemanian, apurtu ez zena, Errusiarrek batikbat kaltesari bezala "hartu" zuten eta aliatuak ez ziren beren dirugosean goxoago izan.

Parisen alemanek ez zuten txikizio handirik egin Ardo Merkatuan izan ezik. Ez zen Berlin, Vartsovia, Londres eta beste leku askorekin berdintzerik. Amerikarrek Billancourt-eko Renault lantegia apurtu zuten halaber La Chapelle-ko trengunea.(seiehun bat hil). Aitarekin haien ikusten ibili ginen.

Alemanen ganako hostasunak ez zuen gehiengoan iraun. Hasieran bai, iñork ez baizuen 1944.ean alemanera ikasi nahi lizeoan.Gero alemanak garaitu ondoren nazien itsuskeria guztiak jakin genituen, baina askotan Hitler eroaren bizkarrean ematen ziren, edonoiz, Frantzian eta Alemanian, zaleak eta laguntzaileak, gogaideak izan ez balitu bezala. Aleman kulturaren aldeko onespina oster, haien aintzinako musikolari ospetsuen eraginez berritu zen eta oinarri zer bait daukaten beste urteetako mitoak agertu aleman garbia, langilea, zintzoa, ongi hezia.